

O potrzebie dalszych badań nad polonikami bibliologicznymi w Szwecji

Polskie dziedzictwo piśmiennicze niezwykle poważnego uszczerbku doznało w wyniku wojen polsko-szwedzkich, które toczyły się na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej w XVII i pierwszej dekadzie XVIII w. Na przestrzeni 120 lat doszło do trzech kampanii wojennych, w których Polska stawała do walki ze swoim północnym sąsiadem – każda z nich przyniosła w tym obszarze ogromne straty¹. Szwedzi, obok osiągnięcia celów politycznych, skutecznie realizowali też systematyczną grabież polskich dóbr kultury, w tym zasobów archiwalnych i bibliotecznych. Wcielali przy tym w życie wypracowane w tym czasie doktryny prawne, które nie tylko pozwalały grabić dzieła sztuki², lecz także uznawały, że zdobycz wojenna jest legalnym sposobem nabycia własności³.

W okresie pierwszej, toczącej się na terenie polskich Inflant oraz Pomorza i Prus Książęcych, wojny polsko-szwedzkiej, przypadającej na lata 1600-1629, Szwedzi zagarnęli i wywieźli do Uppsali oraz do Archiwum Królewskiego w Sztokholmie zarówno zasoby archiwalne i biblioteczne miasta Rygi i zakonu inflanckiego, jak i księgozbiory z wielu miast warmińskich i pruskich⁴. Do największych i najznacześniejszych łupów należały niewątpliwie kolekcje braniewskich jezuitów, pelplińskich cystersów oraz

¹ O wojnach polsko-szwedzkich zob. m.in. W. Konopczyński, *Polska a Szwecja. Od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej (1660-1795)*, Warszawa 1924; T. Nowak, *Geneza agresji szwedzkiej*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655-1660*. T. 1: *Rozprawy*, oprac. zespół pod red. A. Przybosia, [kom. red. K. Lepszy i in.], Warszawa 1957, s. 83-136; A. Kersten, *Historia Szwecji*, Wrocław 1973; J. Serejdyka, *Rzeczpospolita w ostatnich latach panowania Zygmunta III Wazy (1629-1632)*. *Zarys wewnętrznych dziejów politycznych*, Opole 1978; L. Podhorodecki, *Wazowie w Polsce*, Warszawa 1985; J. Staszewski, *August II Mocny*, Wrocław 1998; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*. T. 1: *Czasy Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 2002, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego, dyplomacja, varia*, Warszawa 2004, t. 3: *Sławne Państwo, Wielkie Księstwo Litewskie*, Warszawa 2008; M. Nagielski, *Militarne kontakty polsko-szwedzkie w XVI-XVIII wieku*, [w:] *Orzeł i Trzy Korony. Sąsiedztwo polsko-szwedzkie nad Bałtykiem w epoce nowożytnej (XVI-XVIII w.)*. *Wystawa, Zamek Królewski w Warszawie, 8 kwietnia – 7 lipca [2002 r.]*, red. nauk. K. Połujan, Warszawa 2003, s. 37-49; *Krigsbyte = War-booty*, red. A. Grönhammar, Stockholm 2007; P. Skworoda, *Wojny Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecji*, Warszawa 2007; W. Czaplinski, *Władysław IV i jego czasy*, Kraków 2008.

² Takie stanowisko prezentował Alberico Gentili – wyłożył je w dziele ... *De Ivre Belli Libri III. Nunc primum in lucem editi...*, Hanoviae: Excudebant Guilielmus Antonius, 1598.

³ Autorem takiej tezy był Hugo Grotius – przedstawił ją w dotyczącej prawa wojny książce pt. ... *De Ivre Belli Ac Pacis Libri Tres...*, Parisiis: Apud Nicolavm Bvon..., 1625. O prawnych aspektach tej kwestii zob. S.E. Nahlik, *Grabież dzieł sztuki. Rodowód zbrodni międzynarodowej*, Wrocław 1958.

⁴ Zob. E. Wendt, *Det svenska licentväsendet i Preussen (1627-1635)*. *Akademisk ayhandling*, Uppsala 1933, s. 383 i nast.; Cz. Pilichowski, *Z dziejów szwedzkich zaborów bibliotek i archiwów polskich w XVII i XVIII wieku*, „Rocznik Gdański” 1958-1959, 1960, t. 17-18, s. 129-132; D. Matelski, *Straty polskich dóbr kultury w wojnach ze Szwecją w XVII i XVIII wieku oraz próby ich restytucji*, „Archeion” 2003, t. 106, s. 118-134; A. Szulc, R. Wilgosiewicz-Skutecka, *O poznańskich rękopisach i starych drukach w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali*, „Biblioteka” 2014, nr 18 (27), s. 9; T. Garwoliński, *Utracone i zachowane kościelne księgozbiory warmińskie od XVII do XX wieku*, „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2015, nr 3 (41), s. 116-135.

biblioteka kapitulna we Fromborku. Zbiory te rozlokowano w wielu miejscach. Poza Uppsalą zasiliły biblioteki w: Främmenstad, Härnösand, Kalmar, Linköping, Lundzie, Norrköping, Östersund, Skara, Skokloster, Strängnäs, Sztokholmie, Västerås, Växjö i Stralsundzie na Rugii. Część zdobyczy bibliologicznych swoją wędrówkę zakończyła w Bibliotece Watykańskiej, której fragment uppsalskiego księgozbioru został подарowany w 1648 r. przez królową Krystynę⁵.

Ten etap zmaganiań polsko-szwedzkich zakończył się zawarciem 26 IX 1629 r. rozejmu w Altmarku (Starym Targu). Pokój został 12 IX 1635 r. przedłużony kolejnym tego rodzaju porozumieniem, podpisanym w Stumsdorf (Sztumskiej Wsi). Umowy te sankcjonowały zdobycze terytorialne Szwecji i okupację portów Pomorza i Prus Książęcych. Zobowiązywały też do oddawania jej części dochodów z cła gdańskiego, a Władysław IV miał zaprzestać pretensji do tronu szwedzkiego. Kwestia zagarniętych dóbr kultury nie była przedmiotem ustaleń.

Mający obowiązywać do 1661 r. rozejm ze Stumsdorf strona szwedzka zerwała w 1655 r. Wojska Karola X Gustawa zaatakowały Rzeczpospolitą z dwóch stron – Kurlandii i Wielkopolski. W ten sposób rozpoczęła się – trwająca do 1660 r. – druga wojna polsko-szwedzka. Tym razem łupem najeźdźców padły archiwalia i księgozbiory z terenu niemal całego kraju. Ze stolicy Wielkopolski wywieziono zbiory biblioteki kolegium jezuickiego, klasztornej dominikanów i bernardynów oraz biblioteki katedralnej. Nie oszczędzono też gnieźnieńskiej księżnicy katedralnej⁶.

Dotkliwie straty poniosły również kolekcje warszawskie. Zagrabiono bibliotekę zamkową, archiwum i bibliotekę królewicza Karola Ferdynanda Wazy w Ujazdowie, w zasobach której znajdowały się księgozbiory i korespondencja prywatna Zygmunta II Augusta i Zygmunta III Wazy, bielańską bibliotekę kamedulską, bibliotekę kolegium jezuickiego oraz bernardyńskiego klasztoru św. Anny⁷.

Łupem Szwedów padły również księgozbiory krakowskie. Zagarnęli bibliotekę karmelitanek bosych, cystersów w Mogile, karmelitów trzewickowych na Piasku, kanoników regularnych, franciszkanów i reformatów. Straty poniosła też księżnica katedralna i Akademii Krakowskiej. Ograbiono także z woluminów ich prywatnych właścicieli, m.in. Mikołaja Słowikowskiego i Gugielma Orsetiego⁸.

Kolejnymi miastami, które poniosły dotkliwie straty książkowe, były Toruń, Bydgoszcz i Malbork. W mieście Mikołaja Kopernika duże ubytki zanotowała biblioteka jezuicka, a wraz z nią – ewakuowane tutaj w związku z powstaniem Bohdana Chmielnickiego

⁵ Zob. O. Walde, *Storhestidens litterära krigsbyten: en kulturhistorisk-bibliografisk studie*. T. 1, Uppsala 1916, s. 104 i nast.; Z. Anusik, *Misja polska w Sztokholmie w latach 1789-1795*, Łódź 1993, s. 85 i nast.

⁶ Zob. W. Rusiński, *Straty i zniszczenia w czasie wojny szwedzkiej (1655-1660) oraz jej skutki na obszarze Wielkopolski*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655-1660*. T. 2: *Rozprawy*, oprac. zespół pod red. A. Przybosia, [kom. red. K. Lepszy i in.], Warszawa 1957, s. 261-306; Cz. Pilichowski, *Straty bibliotek i archiwów polskich podczas szwedzkiego «potopu» 1655-1660*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655-1660*, t. 2: *Rozprawy...*, s. 462 i nast.; tenże, *Z dziejów szwedzkich...*, s. 11; D. Matelski, dz. cyt., s. 120-121; A. Szulc, R. Wilgosiewicz-Skutecka, dz. cyt., s. 10.

⁷ Zob. Cz. Pilichowski, *Straty bibliotek i archiwów...*, s. 458, 461; tenże, *Z dziejów szwedzkich zaborów...*, s. 138; P. Marcinkowski, *Biblioteki wielkopolskie w XVIII wieku*, „Biblioteka” 2003, nr 7 (16), s. 13; D. Matelski, dz. cyt., s. 121; A. Szulc, R. Wilgosiewicz-Skutecka, dz. cyt., s. 10.

⁸ Zob. J. Zathay, A. Lewicka-Kamińska, L. Hajdukiewicz, *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*. T. 1: *1364-1775*, Kraków 1966, s. 282-286; M. Rożek, *Straty kulturalne i artystyczne Krakowa w okresie pierwszego najazdu szwedzkiego (1655-1657)*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1974, t. 36, nr 2, s. 142-149.

księgozbiory zakonne spod znaku Ignacego Loyoli z Ostroga i Łucka⁹. W Bydgoszczy i Malborku Szwedzi zagarnęli następne biblioteki jezuickie¹⁰. Taki sam los spotkał bibliotekę kapitulną w Łowiczu, ksiąźnice jezuickie w Jarosławiu, Lublinie, Piotrkowie, Wilnie, jak również inne kolekcje z Grudziądza, Kartuz, Radomia i Rawy¹¹.

Podobnie jak książkowe łupy wojenne z czasów pierwszej wojny polsko-szwedzkiej, tak i te zagrabione w okresie potopu zostały przetransportowane do Szwecji i tam zasiliły biblioteki w tych samych co poprzednio oraz nowych ośrodkach. Grono dotychczasowych beneficjentów (Uppsala, Främmanstad, Härnösand, Kalmar, Linköping, Lund, Norrköping, Östersund, Skara, Skokloster, Strängnäs, Sztokholm, Västerås, Växjö, Stralsund na Rugii) poszerzyło się o: Örebrö, Riddarholmen, Tistad, Torp oraz ówczesnie szwedzki Greifswald (Vornpommern)¹².

Ten niezwykle dotkliwy dla Rzeczypospolitej Obojga Narodów konflikt zbrojny zakończył się podpisanym 3 V 1660 r. pokojem w Oliwie. Tym razem strona polsko-litewska zadbała o rewindykację zagrabionych dóbr kultury. Kluczowymi dla działań zmierzających do ich odzyskania były dwa artykuły traktatu oliwskiego: VIII i IX. Do zasobów bibliologicznych odnosił się art. IX, który stanowił:

Ze strony Szwedów będą również zwrócone wszystkie archiwa, akta publiczne, grodzkie, sądowe, wojskowe, kościelne, a także biblioteka królewska, które to rzeczy zostały wywiezione z Królestwa Polskiego i z Wielkiego Księstwa Litewskiego, i z których można także uzyskać odpis; a będzie to dokonane równocześnie z wymianą dokumentów ratyfikacyjnych lub najdalej trzech miesięcy od tej wymiany¹³.

To, czego Szwedzi nie zdołali zagarnąć w trakcie dwóch poprzednich wojen, starali się przywłaszczyć podczas trzeciej, która rozpoczęła się w 1702 i trwała do 1709 r. Z rozkazu Karola XII wojska szwedzkie grabiły i wywoziły za Bałtyk archiwalia, książki i inne dobra kultury, które napotkały na swej drodze. Nie oszczędzono ani budynków sakralnych, ani świeckich zamków, pałaców i dworów szlacheckich. Łupem najeźdźców padły m.in. archiwum i biblioteka w Lidzbarku oraz archiwum biskupie we Fromborku¹⁴. Ten ostatni już etap zmagających wojennych polsko-szwedzkich zakończył się zawartym 10 IX 1721 r. pokojem w Nystad, którego Polska nie podpisała. Oba kraje nie utrzymywały też stosunków dyplomatycznych.

Toczące się na ziemiach polskich w XVII i na początku XVIII w. trzy wojny polsko-szwedzkie przyniosły Rzeczypospolitej ogromne straty, tak o charakterze politycznym, jak i gospodarczym, społecznym, demograficznym oraz kulturalnym. O skali grabieży w obszarze kultury piśmienniczej świadczy fakt, że z kraju wywieziono zbiory 67 biblio-

⁹ Zob. Z. Mocarski, *Książka w Toruniu do roku 1793. Zarys dziejów*, [w:] *Dzieje Torunia. Praca zbiorowa z okazji 700-lecia miasta*, pod red. K. Tymienieckiego, Toruń 1933, s. 437; Cz. Pilichowski, *Straty bibliotek i archiwów...*, s. 463; tenże, *Z dziejów szwedzkich zaborów...*, s. 14.

¹⁰ Zob. *Historia Bydgoszczy do roku 1920*, red. M. Biskup, t. 1, Warszawa 1991, s. 291; Cz. Pilichowski, *Straty bibliotek i archiwów...*, s. 463-464.

¹¹ Zob. Cz. Pilichowski, *Z dziejów szwedzkich zaborów...*, s. 14-15; D. Matelski, dz. cyt., s. 121-122.

¹² Zob. D. Matelski, dz. cyt., s. 120-122.

¹³ Cyt. za: S. Nahlik, dz. cyt., s. 144. Zob. też D. Matelski, dz. cyt., s. 123.

¹⁴ Zob. O. Walde, *Storhetidens litterära krigsbyten: en kulturhistorisk-bibliografisk studie*. T. 1, s. 80 i t. 2, Uppsala 1920, s. 179-180, 464-465; Cz. Pilichowski, *Z dziejów szwedzkich zaborów...*, s. 143; H. Keferstein, *Biblioteka kapituły fromborskiej*, „Rocznik Olsztyński” 1981, t. 12-13, s. 56; D. Matelski, dz. cyt., s. 125.

tek i 16 archiwów¹⁵. Znaczna część tych kolekcji uległa całkowitemu zniszczeniu, przede wszystkim w wyniku pożarów, jakie nawiedzały czy to Bibliotekę Królewską w Sztokholmie (1697), czy bibliotekę uniwersytecką w Turku (Åbo, 1827), czy też bibliotekę katedralną w Strängnäs (1864)¹⁶.

Zabezpieczenie możliwości odebrania zagrabionych dóbr kultury w traktacie oliwskim z 1660 r. było właściwym posunięciem ze strony polskich negocjatorów. Rzeczywistość pokazała jednak, że dotyczący tej kwestii artykuł w sferze wykonawczej pozostał martwy. Wyznaczony przez Rzeczpospolitą na realizatora tego punktu traktatu Gotfryd von Schröder udał się wprawdzie do Szwecji, ale swoje poszukiwania ograniczył do materiałów, które przekazał mu sekretarz archiwum królewskiego (Riksens archiwum, Rikssarkivet) Erik Larsson Runell (Palmskiöld). Były wśród nich przede wszystkim archiwalia, stanowiące jednak tylko znikomą część tego, co wywieziono za Bałtyk. Tę niekorzystną sytuację próbował zmienić Jan III Sobieski, desygnując do orszaku poselskiego do Szwecji w latach 1679-1682 Jakuba Bernika. Plonem jego poszukiwań było odnalezienie 63 pozycji z biblioteki Zygmunta II Augusta i 87 z kolekcji Zygmunta III Wazy, które po przywiezieniu do Polski król włączył do swoich zbiorów¹⁷.

Kolejne działania na rzecz odzyskania zagrabionych zasobów bibliotecznych podjął Józef Andrzej Załuski. W trakcie podróży do kilku krajów europejskich w 1730 r. udało mu się nawiązać bliskie kontakty w Kopenhadze z Ludvigiem Holbergiem i w Uppsali z Erykiem Benzeliusem oraz podjąć u władz szwedzkich zabiegi mające na celu uzyskanie dostępu do tzw. kolekcji polskiej w Bibliotece Królewskiej w Sztokholmie, jednakże o konkretnych efektach działań mecenasa polskiej nauki i kultury, a tym bardziej o zwróconych książkach trudno cokolwiek powiedzieć¹⁸.

Okazją do podejmowania przez stronę polską kolejnych kroków rewindykacyjnych stało się wznowienie stosunków dyplomatycznych między Warszawą i Sztokholmem, co nastąpiło w 1788 r. Członkiem wysłanej do stolicy Szwecji polskiej legacji, której przewodniczył Jerzy Michał Potocki, został występujący w roli eksperta archiwalnego Jan Chrzyciel Albertrandi. Polska delegacja zwróciła się w grudniu 1789 r. do strony szwedzkiej z prośbą o zrealizowanie w pełni postanowień art. IX traktatu oliwskiego. W odpowiedzi szwedzki minister spraw zagranicznych (Kalinskollegium) Carl Wilhelm von Düben stwierdził, że wystosowano odpowiednie rozkazy „rzetelnego zbadania możliwości rewindykacji zbiorów polskich znajdujących się w posiadaniu Archiwum i Biblioteki Królewskiej”¹⁹. W praktyce okazało się jednak, że jest to niemożliwe, gdyż powyższe instytucje jakoby nie posiadały żadnych dokumentów, o których wspominała nota polska. Pozytywną część odpowiedzi szwedzkiej stanowiła gotowość udostępniania zbiorów archiwalnych i bibliotecznych w celu wykonania odpisów znajdujących się w nich pozycji. Dokumentem tym (nota ze stycznia 1790 r.) Szwedzi zaznaczyli, że do jakiegokolwiek rewindykacji nie dojdzie, pozwolili jedynie na wywiezienie do Polski wykonanych kopii.

¹⁵ Zob. D. Matelski, dz. cyt., s. 125.

¹⁶ Zob. tamże, s. 124-125; M. Juda, E. Teodorowicz-Hellman, *Polonika w bibliotece katedralnej w Strängnäs = The Polonica in the Library of Strängnäs Cathedral*, in cooperation with R. Lundgren, Stockholm 2011, s. 15-16.

¹⁷ Zob. A. Birkenmajer, *Bernik Jakub*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*. T. 1: *Abakanowicz Abdank Bruno – Beynart Wojciech*, Kraków 1935, s. 465; Cz. Pilichowski, *Straty bibliotek i archiwów...*, s. 475-476; D. Matelski, dz. cyt., s. 123.

¹⁸ Zob. tamże, s. 126.

¹⁹ Z. Anusik, dz. cyt., s. 87-89.

Ponadto J.Ch. Albertrandi otrzymał listy polecające adresowane do osób posiadających własne archiwa i biblioteki, aby i tam mógł prowadzić badania, z zastrzeżeniem jednak, że w wypadku odnalezienia w nich poloników strona polska nie będzie zabiegała o ich zwrot. Poza Sztokholmem poseł odwiedził jeszcze Skokloster, Uppsalę, Västerå, Örebrö, Vadstena i Helsingborg. Efektem prac J.Ch. Albertrandiego było kilkanaście tomów rejestrów, wypisów źródłowych i kopii z tamtejszych bibliotek i archiwów. Materiały te po przywiezieniu do Polski włączono do biblioteki Stanisława Augusta Poniatowskiego²⁰. Jedynym obecnie potwierdzeniem szwedzkich dokonań królewskiego bibliotekarza jest rękopis przechowywany w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie²¹.

Kolejni badacze, którzy w XIX w. wyprawiali się do Szwecji i poszerzali wiedzę na temat znajdujących się w tamtejszych zasobach archiwalnych i bibliotecznych poloników, to: Karol Badecki, Eugeniusz Barwiński, Feliks Biernacki, Ludwik Birkenmajer, Aleksander Czołowski, Friedrich Hipler, Aleksander Hirschberg, Władysław Konopczyński, Józef Korzeniowski, Ludwig Prove, Aleksander Przeddziecki, Waclaw Sobieski, Eustachy Tyszkiewicz.

Niezwykle ważnym przedsięwzięciem okazała się ekspedycja naukowa do Szwecji podjęta w 1911 r. przez członków Akademii Umiejętności w Krakowie: E. Barwińskiego, L. Birkenmajera i Jana Łosia. W efekcie ich kwereń zidentyfikowano 451 rękopisów, 168 starych druków oraz 11 książek wytłoczonych w języku hebrajskim na terytorium dawnej Rzeczypospolitej²². Sporządzony przez nich wykaz, a także opublikowane w latach 1916-1920 dwutomowe dzieło Ottona Waldego stały się podstawą do studiów nad polonikami w zbiorach szwedzkich w okresie dwudziestolecia międzywojennego i po II wojnie światowej²³. Żadne z nich nie objęło jednak całości polskiego dziedzictwa piśmienniczego przechowywanego w zbiorach szwedzkich. Opinię tę można odnieść również do tego rodzaju działań prowadzonych po II wojnie światowej. Wydaje się, że ustalono niemal wszystkie miejsca, w których przechowywane są obiekty książkowe wywiezione z Polski²⁴, natomiast

²⁰ Zob. tamże, s. 85-89; D. Matelski, dz. cyt., s. 128.

²¹ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps nr 2418. Inter Suecicum, Complectens: I. Manuscriptos codices repertos et excriptos; II. Manuscriptos codices visos duntaxat et indicatos, nec no chartes palantes, manu autoris exaratum 1800 anno in usum amici Thadei Czacki, s. 115-226.

²² Zob. E. Barwiński, L. Birkenmajer, J. Łoś, *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności*, Kraków 1914.

²³ Zob. O. Walde, dz. cyt. Zob. też A. Birkenmajer, *Książka O. Waldego o szwedzkich zdobyczach bibliotecznych*, „Exlibris” 1924, z. 5, s. 65-78.

²⁴ Zob. m. in. E. Barwiński, L. Birkenmajer, J. Łoś, dz. cyt.; O. Walde, dz. cyt.; E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*. T. 1-2, Warszawa-Kraków 1926-1927; Cz. Pilichowski, *Polonika w Szwecji. Z dziejów książki polskiej w Szwecji*, „Sprawozdanie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1946, t. 13, s. 9-12; tenże, *Straty bibliotek i archiwów...*; tenże, *Z dziejów szwedzkich...*; tenże, *Nieznane polonika w bibliotekach szwedzkich*, Gdańsk 1962; E. Teodorowicz-Hellman [i in.], *Polonika w zbiorach Archiwum Narodowego Szwecji (Riksarkivet). Skoklostersamlingen*. T. 1, pod red. nauk. A. Nowickiej-Jeżowej, Warszawa 2006; *Polonika w Archiwum Narodowym Szwecji. Kolekcja Skokloster i inne zbiory = Polonika in the Swedish National Archives. The Skokloster Collection and Other Materials*, red. A. Nowicka-Jeżowa, E. Teodorowicz-Hellman, Stockholm 2007; E. Teodorowicz-Hellman, *Najnowsze badania nad polonikami w Szwecji*, [w:] *Humanizm polski. Długie trwanie – tradycje – współczesność: (studia i materiały)*, pod red. A. Nowickiej-Jeżowej, M. Cieńskiego, Warszawa 2008-2009, s. 503-514; E. Teodorowicz-Hellman, E. Westin Berg, *The Discovery of a Collection of Polonica at Skokloster Castle and the Process of Cataloguing the Collection = Odkrycie kolekcji poloników na zamku w Skokloster oraz prace nad skatalogowaniem zbioru*, [w:] M. Eder, *«The Polonica Collection» from Skokloster Castle*, Stockholm 2008, s. 5-22; *A Unique Polish*

co do ich całkowitej rejestracji pozostało wiele do zbadania, nie mówiąc o pogłębionych badaniach historyczno-bibliologicznych, literaturoznawczych, naukoznawczych i tym podobnych.

W studiach nad dziejami polskiego dziedzictwa piśmienniczego fundamentalne znaczenie ma jego pełna rejestracja. Rozpoznanie dawnych zasobów książkowych pozwala bowiem na uzyskanie odpowiedzi na całą gamę pytań wpisujących się nie tylko w rozważania dotyczące dziejów kultury książki, w tym – samej książki jako wytworu kultury materialnej, duchowej i narzędzia społecznego komunikowania, lecz także w zagadnienia o charakterze naukoznawczym, religijnym, kulturalnym, a nawet politycznym. Pozwala przy tym określić stopień zaspokojenia przez polskie i obce instytucje wydawnicze zapotrzebowań czytelniczych polskiego użytkownika książki, popularność pewnych wydawnictw, dostęp do obcego repertuaru wydawniczego, obieg książki w wymiarze lokalnym, krajowym i międzynarodowym, formację intelektualną określonych środowisk oraz wiele podobnych zjawisk.

W tego rodzaju działaniach szczególnego znaczenia nabiera rozumienie przez autorów terminu *polonicum*, który już wielokrotnie próbowano zdefiniować. Niemal wszyscy polscy badacze dziejów książki, autorzy bibliografii i katalogów odwołują się do ujęcia Karola Estreichera, który w swojej bibliografii postawił sobie zadanie objęcia całego piśmiennictwa polskiego i Polski dotyczącego²⁵. Uwzględnił w niej wobec tego dzieła polskich autorów bez względu na miejsce wydania, dzieła w języku polskim niezależnie od miejsca publikacji, teksty obcych autorów dotyczące Polski lub przeznaczone dla Polaków oraz utwory związane z polską kulturą.

Kazimierz Piekarski, gorący orędownik zasady kompletności rejestracji w odniesieniu do druków sprzed 1800 r., dołączył jeszcze jedno, ważne w pracy bibliografa zadanie – rejestrację, przynajmniej w odniesieniu do XVI w., „poloników konsumpcyjnych”, pod którym to pojęciem rozumiał książki obce znajdujące się w zbiorach polskich. To postulat niezwykle trudny do realizacji, ale publikacje tego typu powinno się zdaniem uczonego uwzględniać w badaniach rejestracyjnych w odniesieniu do konkretnych kolekcji.

Wybitna znawczyni i badaczka dziejów dawnej polskiej książki drukowanej Alodia Kawecka-Gryczowa przedstawiła propozycję gradacji znaczeniowej pojęcia *polonicum*. Za „*polonicum sensu stricto*” uznała druki wydane w granicach państwa polskiego, teksty autorów polskich opublikowane w jakimkolwiek innym miejscu, dzieła w języku polskim i utwory obce w całości poświęcone Polsce, a za „*polonica uboczne*” – dzieła autorów obcych działających w Polsce oraz książki luźno związane ze sprawami polskimi, np. dedykacje dla Polaków w drukach obcych²⁶.

Wydaje się, że dla osiągnięcia możliwie najpełniejszych celów badawczych w rejestracji polskiego dziedzictwa piśmienniczego powinno się przyjmować szerokie rozumienie terminu *polonicum* – z uwzględnieniem propozycji K. Piekarskiego i A. Kaweckiej-Gryczowej.

Collection from the Skokloster Castle Library = *Unikalna polska kolekcja z biblioteki zamku Skokloster*, ed. E. Teodorowicz-Hellman, Skokloster 2014.

²⁵ Zob. *Bibliografia polska*, oprac. K. i S. Estreicherowie, t. 8-34, Kraków 1882-1951.

²⁶ Zob. M. Dembowska, *Ewolucja pojęcia bibliografii narodowej od Karola Estreichera do naszych czasów*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera (1827-1908). Studia i rozprawy*, [red. R. Hennel], Kraków 1964, s. 98-113; L. Ryllowa, *Exteriorica. Z problemów bibliografii narodowych*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1971, t. 7, s. 161-179; H. Mieczkowska, «*Polonicum*» – *definicja pojęcia, zakres doboru materiału, zastosowanie w bibliografii*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2015, t. 9, s. 21-30.

Miejszem, do którego trafiła znakomita część zagrabionego przez Szwedów polskiego dziedzictwa piśmienniczego, była Biblioteka Uniwersytecka w Uppsali (Uppsala Universitetsbibliotek)²⁷. Nic zatem dziwnego, że tam kierowali swoją uwagę nie tylko badacze polscy, lecz także szwedzcy i wywodzący się z innych krajów. Wybiórcze z konieczności prace rejestracyjne prowadzone w XIX i pierwszej połowie XX w. zostały zastąpione przez systematyczne eksploracje. Na szczególną uwagę zasługują badania Józefa Trypućki, które doprowadziły do pełnego poznania zasobu księgozbioru braniewskich jezuitów²⁸. Stanowią one również pewien punkt odniesienia dla dalszych tego rodzaju przedsięwzięć. Skierowanie uwagi na proveniencje poszczególnych egzemplarzy dało możliwość poznania sposobów i etapów kształtowania się biblioteki braniewskiej, jej donatorów i kolekcji, które trafiły do niej z innych księżnic (kościelnych, miejskich i prywatnych). Na podobną pełną rejestrację czekają kolejne, odpowiadające braniewskiej, kolekcje. W ten nurt badań wpisują się również prace nad rekonstrukcją biblioteki poznańskich jezuitów²⁹.

Carolina Rediviva posiada w swoich zasobach większość dzieł z księgozbioru M. Kopernika. Sięgali po nie przy okazji badań nad dokonaniem wielkiego astronoma Ludwik i Aleksander Birkenmajerowie, a Paweł Czartoryski opublikował studium poświęcone jego bibliotece, w znacznym stopniu uzupełniające dotychczasowe ustalenia³⁰. Kwerendy prowadzone w Uppsali oprócz przypisania astronomowi określonych egzemplarzy pozwoliły też na poznanie jego sylwetki naukowej i genezy fundamentalnych odkryć³¹. Dalszych korzyści badawczych studiów nad dziełem M. Kopernika dowodzi praca poświęcona naniesionym jego ręką zapiskom na kartach książek³².

Dzieła z kolekcji fromborskiego kanonika znalazły się również w bibliotece katedralnej w Strängnäs³³. Badania pokazały, że przechowywane są w niej również egzemplarze z księgozbioru braniewskich jezuitów (siedem inkunabułów). Zasadniczą jednak część stanowią woluminy pochodzące z łupów wojennych zagrabionych przez wojska szwedzkie w Ołomuńcu. Warto więc poszukiwać poloników w ośrodkach, gdzie trafiły nie tylko

²⁷ Zob. też artykuł Petera Sjökvista *Books from Poznań at Uppsala University Library*, opublikowany w niniejszym tomie.

²⁸ Zob. J. Trypućko, *Polonica vetera Upsaliensia. Catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne des XVe, XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles conservés à la Bibliothèque de l'Université d'Uppsala*, Uppsala 1958; tenże, *Polska klosterbibliotek såsom svenska krigsbyten*, [w:] *Åldre svensk slavistik. Bidrag till ett symposium hållet i Uppsala 3-4 februari 1983*, red. S. Gustavsson, L. Lönngren, Uppsala 1984, s. 36-47; tenże, *The Catalogue of the Book Collection of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala = Katalog księgozbioru Kolegium Jezuitów w Braniewie zachowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*. T. 1-3, extended and compl. by M. Spadowski, ed. by M. Spadowski, S. Szyller, Warszawa 2007.

²⁹ Zob. m.in. J. Wiesiołowski, *O najstarszej bibliotece poznańskich jezuitów w świetle zachowanych w Szwecji katalogów bibliotecznych*, [w:] *Najstarsi dawni jezuiti*, red. J. Wiesiołowski, „Kronika Miasta Poznania” 1997, nr 4, s. 126-134; A. Szulc, R. Wilgosiewicz-Skutecka, dz. cyt.; H. Grabowska, *Szwedzi a Polska, czyli o rodzimych księgozbiórach w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*, „Biblioteka” 2010, nr 14 (23), s. 109-118.

³⁰ O bibliotece M. Kopernika zob. L. Jarzębowski, *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, Toruń 1971; A. L.-K. [Anna Lewicka-Kamińska], *Uppsaliski księgozbiór Mikołaja Kopernika w Polsce*, „Roczniki Biblioteczne” 1975, t. 19, z. 3-4, s. 835-836; P. Czartoryski, *The Library of Copernicus*, [w:] *Science and history: studies in honor of Edward Rosen*, ed. E. Hilfstein, P. Czartoryski, F.D. Grande, [Wrocław] 1978, s. 355-396.

³¹ Zob. G. Rosińska, *Krakowski księgozbiór Mikołaja Kopernika w kodeksach «Copernicana 4» i «Copernicana 6» Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali*, „Res Historica” 2002, z. 13, s. 105-123.

³² Zob. *Zapiski Mikołaja Kopernika w drukach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej «Hosianum» w Olsztynie*, pod red. ks. T. Garwolińskiego, Olsztyn 2016.

³³ Zob. M. Juda, E. Teodorowicz-Hellman, dz. cyt., nr 55, 116.

księgozbiory pochodzące z ziem polskich, lecz także – z krajów ościennych, tym bardziej że można przy tej okazji odnaleźć unikaty i druki rzadkie³⁴. Tego rodzaju kweryndy dają również możliwość badania obecności polskiej książki w zbiorach obcych.

Eksploracje szwedzkich księgozbiorów były też niezbędne przy rekonstrukcjach polskich księgozbiorów monarszych z dynastii Wazów oraz „pomnika kultury renesansowej” – biblioteki Zygmunta II Augusta³⁵. Można to było osiągnąć tylko dzięki pracom w bibliotekach w Linköping (Stifts-och Landsbiblioteket), Lund (Universitetsbiblioteket), Östersund (Jämtlands Läns Bibliotek), Skokloster (Slottsbiblioteket), Sztokholmie (Kungliga Biblioteket), Uppsali (Universitetsbibliotek) i Västrås (Stadsbibliotek). Wydaje się, że kolejne kweryndy w innych jeszcze ośrodkach mogą przynieść dalsze uzupełnienia, dzięki czemu jeszcze dogłębniej poznamy kulturę książki w kręgu polskiego dworu królewskiego. Badania te pokazują również, że przy rekonstrukcji księgozbiorów historycznych tego rodzaju (i z takimi dziejami) konieczne są kweryndy w wielu placówkach, także w tych, do których egzemplarze mogły trafić w wyniku wyprzedaży na aukcjach książkowych w latach 1705-1810³⁶.

Do najbardziej znanych i najlepiej zbadanych kolekcji należą polonika przechowywane na zamku w Skokloster. W nienaruszonym od XVII stulecia księgozbiornie widnieją zagarnięte w trakcie polsko-szwedzkich kampanii wojennych książki opublikowane w XVI i XVII w.³⁷ Z opracowanych przez Macieja Edera katalogów wiadomo, że kryje się tam wiele unikatów i druków rzadkich³⁸. Znaczące korzyści badawcze przyniosły również studia nad przeniesioną do Archiwum Narodowego Szwecji (Riksarkivet) w 1892 r. częścią zbiorów nazwaną *Skoklostersamlingen*. Odkryto w niej nie tylko historyczne źródła archiwalne, lecz także nieznane teksty literackie, które stały się przedmiotem edycji i weszły do polskiego dorobku literackiego³⁹. Prawdopodobnie adekwatnych rezultatów wolno oczekiwać w wyniku dalszych kwerynd archiwalnych i bibliotecznych, bowiem w szwedzkich księżnicach, archiwach i muzeach,

³⁴ Zob. tamże, s. 51-52.

³⁵ Zob. I. Komasa, *Stan badań nad księgozbiorem Wazów*, „Z badań nad Polskimi Księgozbiorem Historycznymi” 1992, t. 12, s. 123-136; też, *Zachowane egzemplarze z bibliotek polskich Wazów*, „Z badań nad Polskimi Księgozbiorem Historycznymi” 1993, t. 15, s. 85-119; też, *Próba rekonstrukcji księgozbiorów polskich Wazów*, „Z badań nad Polskimi Księgozbiorem Historycznymi. Bibliologia dyscypliną integrującą”, t. specjalny 1993, s. 161-170; też, *Książka na dworach Wazów w Polsce*, Wrocław 1994; też, *Jan III Sobieski – miłośnik ksiąg*, Wrocław 1982, s. 76; A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988.

³⁶ Zob. E. Teodorowicz-Hellman, E. Westin-Berg, dz. cyt., s. 15.

³⁷ Zob. tamże, s. 15.

³⁸ Zob. M. Eder, dz. cyt., s. 111-112; *Polonika ze zbiorów Zamku Skokloster. Katalog*, oprac. M. Eder przy współpracy E. Westin-Berg, red. nauk. D. Chemperek, Warszawa 2008, s. 174-176.

³⁹ Zob. S. Niemcewicz, *Diariusz drogi spisanej i różnych przypadków pociesznych i żalonych prowadząc córkę Jerzego Mniszka, Marynę, Dymitrowi Iwanowiczowi w roku 1606*, wyd. R. Krzywy, pod red. nauk. A. Nowickiej-Jeżowej, Warszawa 2006; *Pamiętnik rycerstwa sarmackiego i senatorów Obojga Narodów przy żalostnej śmierci Jana Karola Chodkiewicza. Ze zbiorów rękopiśmiennych poloników Archiwum Narodowego Szwecji Skoklostersamlingen*, wyd. D. Chemperek, pod red. nauk. A. Nowickiej-Jeżowej, Warszawa 2006; *Sprawa smoleńska. Z literatury okolicznościowej pierwszej połowy XVII wieku. Ze zbiorów Archiwum Narodowego Szwecji Skoklostersamlingen*, z rękopisu wyd. M.M. Kacprzak, pod red. nauk. A. Nowickiej-Jeżowej, Warszawa 2006; *Polska siedemnastowieczna literatura okolicznościowa ze zbiorów Zamku Skokloster*, wyd. i oprac. S. Baczewski, red. nauk. D. Chemperek, J.S. Gruchała, Warszawa 2009. Na temat innych działań w tym zakresie zob. E. Teodorowicz-Hellman, *Polonika w Szwecji w świetle dyskusji nad europejskim dziedzictwem kulturowym. Zbiory archiwalne i biblioteczne*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*. T. 2, red. nauk. W. Walczak i K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 167-180; też, *Polonika ze zbiorów bibliotecznych Carla Gustafa Wrangla jako przedmiot najnowszych badań*, „Pamiętnik Literacki” 2010, t. 101, z. 2, s. 207-214.

a także zbiorach prywatnych znajduje się wiele tekstów – manuskryptów i druków – które określa się mianem poloników⁴⁰, a nie wszystkie z nich zinwentaryzowano i zbadano.

Dotychczasowe studia nad polonikami bibliologicznymi w Szwecji zaowocowały zarówno rejestracją znakomitej ich części oraz pracami nad rekonstrukcją księgozbiorów pierwotnych właścicieli, jak i dostarczyły wiele cennego materiału do badań nad dziejami oprawy książkowej w dawnej Polsce i poza jej granicami. Wiele zagrabionych woluminów (np. z bibliotek królewskich Zygmunta II Augusta i polskich władców z dynastii Wazów) posiada bowiem oprawy polskiej proveniencji⁴¹, ale znaczna część dzieł została zaopatrzona w okładki w zagranicznych pracowniach introligatorских. Materiał, z którego wykonywano oprawy, ich wymiar artystyczny oraz widniejące na nich superekslibrisy stanowią cenne wskazówki w badaniach nie tylko nad kondycją polskiego i obcego introligatorstwa, lecz także nad zainteresowaniami bibliofilskimi właścicieli poszczególnych ksiąg i całych kolekcji⁴². Historiografia polskiego dawnego introligatorstwa i polskiej oprawy książkowej posiada wiele luk. Warto zatem wzbogacać materiał źródłowy o obiekty przechowywane w Szwecji, by niwelować te braki, oraz być może powrócić do zgłoszonej przez A. Birkenmajera propozycji rejestrowania i katalogowania opraw zabytkowych (to przecież istotna część badań bibliologicznych)⁴³.

Szwedzkie biblioteki kryją również polskie źródła do badań nad dziejami muzyki w dawnej Rzeczypospolitej. Odkrycie partytur tańców polskich z repertuaru kapeli dworskiej Zygmunta III Wazy w istotnym stopniu wzbogaciło dotychczasową wiedzę w tym zakresie i jest zachętą do dalszych poszukiwań tego rodzaju⁴⁴.

Studia polskich i obcych badaczy nad polonikami bibliologicznymi pozostającymi w szwedzkich zasobach bibliotecznych nie tylko przyczyniły się do identyfikacji i rejestracji tych dokumentów, lecz dostarczyły także wiele bardzo cennego materiału źródłowego do dziejów kultury książki w dawnej Rzeczypospolitej. Nie ulega wątpliwości, że warto kontynuować te studia, wypełniające dotychczasowe luki w stanie badań – ze względu na wartość owych rozważań dla poszerzania naszej wiedzy nie tylko o kulturze umysłowo-literackiej, lecz także muzycznej obszarów, na których funkcjonowały zagrabione przez Szwedów biblioteki, oraz ze względu na właścicieli poszczególnych kolekcji.

⁴⁰ Zob. E. Teodorowicz-Hellman, E. Westin-Berg, dz. cyt., s. 12.

⁴¹ Zob. A. Kawecka-Gryczowa, dz. cyt., s. 91-113; I. Komasa, *Książka na dworach...*, s. 215-233.

⁴² Zob. m. in. S. Rybandt, *Księgozbiór prymasa Stanisława Karnkowskiego. Źródło do badań nad kulturą umysłową dostojnika kościelnego XVI w.*, „Z badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1991, t. 13, s. 126. W tym kontekście istotne są badania nad terminologią dotyczącą dawnych opraw. Studia w tym zakresie prowadzą w ramach projektu „Leksykon opracowawczy” Elżbieta Pokorzyńska i Arkadiusz Wagner – zob. *Zwycięskie projekty w Programie Rozwoju Humanistyki*, [online] <http://www.ukw.edu.pl/strona/aktualnosci/archiwum/24364/zwycieskieprojektyprh> [dostęp 16.10.2017].

⁴³ Zob. A. Birkenmajer, *W sprawie rejestracji i katalogowania opraw zabytkowych*, [w:] tenże, *Studia bibliologiczne*, wybór tekstów pod red. H. Więckowskiej i A. Birkenmajer, Wrocław 1975, s. 165-180.

⁴⁴ Zob. E. Teodorowicz-Hellman, *Polonika w Szwecji. Partytura tańców polskich z uroczystości koronacyjnych Zygmunta III Wazy w Uppsali oraz Polonika z Biblioteki Diecezjalnej w Västreås*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, T. 6, red. nauk. K. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2013, s. 181-191; K. Hedell, A. Nowicka-Jeżowa, B. Przybyszewska-Jarmińska, E. Teodorowicz-Hellman, *Polonika muzyczne w Szwecji. Cztery tańce z repertuaru dworskiej kapeli Zygmunta III Wazy = Musical Polonica in Sweden. Four Dances from the repertoire of Sigismund III Vasa's Musical Ensemble*, Stockholm 2014. O muzyce na dworach polskich Wazów zob. B. Przybyszewska-Jarmińska, *Muzyczne dwory polskich Wazów*, Warszawa 2007.

Streszczenie

Kolekcje polskiego dziedzictwa piśmienniczego najpoważniej ucierpiały w trakcie wojen polsko-szwedzkich w XVII i na początku XVIII w. Podczas każdej z trzech kampanii wojennych Szwedzi grabili i wywozili za Bałtyk polskie biblioteki kościelne (klasztorne, katedralne, kapitulne) oraz świeckie, w tym księgozbiory królów polskich (Zygmunta II Augusta i Zygmunta III Wazy). W oliwskim traktacie pokojowym z 1660 r. strona polsko-litewska zadbała o zapis zapewniający zwrot zagarniętych dóbr kultury Rzeczypospolitej Obojga Narodów, ale nie znalazł on praktycznej realizacji. Przed polskimi badaczami stało więc zadanie poszukiwania i rejestracji poloników przechowywanych w zbiorach szwedzkich. Działania prowadzone w tym zakresie w XIX, XX i XXI w. pokazały bogactwo, różnorodność i wartość ksiąg należących do polskiego dziedzictwa piśmienniczego, ale objęły one tylko pewną jego część. Istnieje zatem potrzeba dalszych tego rodzaju badań, które pozwolą na bardziej pogłębione poznanie różnych aspektów dziejów kultury książki w Polsce. Studia te będą też istotnym wkładem do rozważań historyczno-bibliologicznych, literaturoznawczych, naukoznawczych, muzykologicznych i innych.

Słowa kluczowe: bibliologia – bibliologia historyczna – księgozbiory historyczne – polonika w Szwecji – rejestracja – katalog.

Summary

On the need for further research on bibliological *Polonica* in Sweden

The most serious losses in Polish written heritage occurred during the Polish-Swedish wars in the seventeenth and early eighteenth centuries. During each of the three war campaigns the Swedes plundered and took out to Sweden the Polish church (monastery, cathedral or capitular) libraries as well as secular ones, including book collections belonging to Polish kings (Sigismund II Augustus and Sigismund III Vasa). Owing to the Polish endeavors, the 1660 Peace of Oliwa contained a clause that ensured the return of the seized Polish cultural assets but it was not implemented in practice. Consequently, the Polish scholars faced the task of seeking and registering the Polish possessions kept in Swedish book collections. The measures undertaken in this area in the nineteenth, twentieth and twenty-first centuries showed the wealth, diversity and value of the books belonging to Polish written heritage but they covered only a part of it. It is therefore necessary to continue research of this kind, which will enable more thorough knowledge of different aspects of the history of book culture in Poland. They will be also a significant source for historical-bibliological, literature-science, science of science, and similar studies.

Key words: Bibliology – historical bibliology – historical book collections – Polonica – book collections – Sweden – registration – catalog.

Maria Juda
Lublin

On the need for further research of the bibliological *Polonica* in Sweden

The Polish written heritage was seriously damaged in the results of Polish-Sweden wars going on the territories of the old Republic of Poland in the 17th and the first decade of the 18th century. Three war campaigns took place in 120 years, in which Poland stood up and fought against his northern neighbour; each of them caused huge losses in this area.¹ The Swedes, apart from the achievement of political goals, systematically and effectively robbed Polish cultural properties, including archival and library collections. They also enforced legal doctrines developed in that time, which not only allowed to plunder the objects of the art,² but also considered war booty as a legal way of acquiring property.³

During the first Polish-Swedish war, which took place on the territory of Polish Livonia, Pomerania, and the Duchy of Prussia in the years 1600–1629, the Swedes grabbed and exported to Uppsala and to the Royal Archives in Stockholm both archival and library collections of the city of Riga and the Livonian Order, and the book collections from many Warmian and Prussian cities⁴. Un-

¹ More about Polish-Swedish wars see for example: W. Konopczyński, *Polska a Szwecja. Od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej (1660–1795)*, Warszawa 1924; T. Nowak, *Geneza agresji szwedzkiej*, [in:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*. Vol. 1: *Rozprawy*, compiled by the team chaired by A. Przyboś, [ed. commit. K. Lepczy et al.], Warszawa 1957, pp. 83–136; A. Kersten, *Historia Szwecji*, Wrocław 1973; J. Seredyka, *Rzeczpospolita w ostatnich latach panowania Zygmunta III Wazy (1629–1632)*. *Zarys wewnętrznych dziejów politycznych*, Opole 1978; L. Podhorodecki, *Wazowie w Polsce*, Warszawa 1985; J. Staszewski, *August II Mocny*, Wrocław 1998; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*. Vol. 1: *Czasy Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 2002, Vol. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego, dyplomacja, varia*, Warszawa 2004, Vol. 3: *Sławne Państwo, Wielkie Księstwo Litewskie*, Warszawa 2008; M. Nagielski, *Militarne kontakty polsko-szwedzkie w XVI–XVIII wieku*, [in:] *Orzeł i Trzy Korony. Sąsiedztwo polsko-szwedzkie nad Bałtykiem w epoce nowożytnej (XVI–XVIII w.)*. Wystawa, Zamek Królewski w Warszawie, 8 kwietnia – 7 lipca [2002 r.], sci. ed. K. Połujan, Warszawa 2003, pp. 37–49; *Krigsbyte = War-booty*, ed. A. Grönhammar, Stockholm 2007; P. Skworoda, *Wojny Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją*, Warszawa 2007; W. Czaplinski, *Władysław IV i jego czasy*, Kraków 2008.

² This statement was represented by Alberico Gentili in his work... *De Ivre Belli Libri III. Nunc primum in lucem editi...*, Hanoviae: Excudebant Guilielmus Antonius, 1598.

³ Hugo Grotius was the author of such a thesis, presented in the book on the law of war ... *De Ivre Belli Ac Pacis Libri Tres...*, Parisiis: Apud Nicolavm Bvon..., 1625. For legal aspects of this issue, see: S.E. Nahlik, *Grabież dzieł sztuki. Rodowód zbrodni międzynarodowej*, Wrocław 1958.

⁴ See: E. Wendt, *Det svenska licentväsendet i Preussen (1627–1635)*. *Akademisk ayhandling*, Uppsala 1933, p. 383 et seq.; Cz. Pilichowski, *Z dziejów szwedzkich zaborów bibliotek i archiwów*

doubtedly, the collections of Jesuits from Braniewo, Cistercians from Pelplin, and the capitular library in Frombork belonged to the largest and most significant booty. These collections were spread out over many places. In addition to Uppsala, they enriched the libraries in Främmenstad, Härnösand, Kalmar, Linköping, Lundzie, Norrköping, Östersund, Skara, Skokloster, Strängnäs, Stockholm, Västerås, Växjö, and Stralsund on Rügen. Part of bibliological swags ended its migration in the Vatican Library, to which the fragment of the Uppsala book collection was donated in 1648 by queen Christina⁵.

This stage of Polish-Swedish struggle ended with the truce in Altmark [Stary Targ] on 26 September 1629. Peace was prolonged on September 12, 1635 with another such agreement, signed in Stumsdorf [Sztumska Wieś]. These agreements sanctioned Sweden's territorial expansions and occupation of the ports in Pomerania and the Duchy of Prussia. They also obliged Gdańsk to contribute a part of the income from customs to Sweden, and Władysław IV was to refrain his claims to the Swedish throne. The issue of cultural objects grabbed was not the matter of arrangements.

The truce from Stumsdorf foreseen until 1661 was broken by the Swedish part in 1655. King Charles X Gustav's army attacked Poland from two sides – Courland and Greater Poland. That is how the second Polish-Swedish war started, lasting until 1660. This time, the invaders grabbed archival and book collections from almost all over the country. From the capital of Greater Poland, collections of the Jesuits College library, the Dominicans monastery library, the Bernardines monastery library and the cathedral libraries were taken over. The cathedral library in Gniezno was no spared either.⁶

Warsaw collections also suffered severe losses. The castle library, archive, and library of Charles Ferdinand Vasa in Ujazdów were grabbed, the latter one including books and private correspondents of the kings Sigismund II Augustus

polских в XVII и XVIII веку, „Rocznik Gdański” 1958–1959, 1960, Vol. 17–18, pp. 129–132; D. Matelski, *Straty polskich dóbr kultury w wojnach ze Szwecją w XVII i XVIII wieku oraz próby ich restytucji*, „Archeion” 2003, Vol. 106, pp. 118–134; A. Szulc, R. Wilgosiewicz-Skutecka, *O poznanych rękopisach i starych drukach w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali*, „Biblioteka” 2014, No. 18 (27), p. 9; T. Garwoliński, *Utracone i zachowane kościelne księgozbiory warmińskie od XVII do XX wieku*, „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2015, No. 3 (41), pp. 116–135.

⁵ See: O. Walde, *Storhestidens litterära krigsbyten: en kulturhistorisk-bibliografisk studie*. Vol. 1, Uppsala 1916, p. 104 et seq.; Z. Anusik, *Misja polska w Sztokholmie w latach 1789–1795*, Łódź 1993, p. 85 et seq.

⁶ See: W. Rusiński, *Straty i zniszczenia w czasie wojny szwedzkiej (1655–1660) oraz jej skutki na obszarze Wielkopolski*, [in:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*. T. 2: *Rozprawy*, compiled by the team chaired by A. Przyboś, [ed. commit. K. Lepszy et al.], Warszawa 1957, pp. 261–306; Cz. Pilichowski, *Straty bibliotek i archiwów polskich podczas szwedzkiego «potopu» 1655–1660*, [in:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, Vol. 2: *Rozprawy...*, p. 462 et seq.; idem, *Z dziejów szwedzkich...*, p. 11; D. Matelski, op. cit., pp. 120 – 121; A. Szulc, R. Wilgosiewicz-Skutecka, op. cit., p. 10.

and Sigismund III Vasa, the Camaldolese library in Bielany, the Jesuits College library, and St Anna Bernardines monastery library.⁷

The Kraków book collections were also acquired by the Swedes. They took over the Discalced Carmelite Nuns library, the Cistercians library in Mogiła, the libraries of the Carmelites in Piasek, the Canons Regular, the Franciscans and the Franciscans of Primitive Observance. The cathedral library and the one of the Kraków Academy also suffered losses. Private owners were also grabbed from the volumes, among others, Mikołaj Słowikowski and Guglielmo Orsetti.⁸

The following cities that suffered substantial book losses were Toruń, Bydgoszcz, and Malbork. The Jesuit library in the city of Mikołaj Kopernik noted significant losses, and along with it – monastic collections of the Ignatius Loyola sign from Ostróg and Łuck, evacuated there due to the Bohdan Khmelnytsky uprising.⁹ In Bydgoszcz and Malbork, the Swedes seized other Jesuit libraries.¹⁰ The same fate befell the capitular library in Łowicz, the Jesuit libraries in Jarosław, Lublin, Piotrków, Vilnius, as well as other collections in Grudziądz, Kartuzy, Radom, and Rawa.¹¹

Like the war booty from the First Polish-Swedish War, the books looted during the deluge were transported to Sweden, and there supplied libraries in the same as before and in new centres. The circle of previous beneficiaries (Uppsala, Främenstad, Härnösand, Kalmar, Linköping, Lund, Norrköping, Östersund, Skara, Skokloster, Strängnäs, Stockholm, Västerås, Växjö, Stralsund on Rügen) expanded to include: Örebro, Riddarholmen, Tistad, Torp and the then Swedish Greifswald (Vornpommern).¹²

This military conflict, which was extremely severe for the Polish-Lithuanian Commonwealth, ended with the Peace of Oliva, signed on 3 May 1660. This time, the Polish-Lithuanian side took care of the revindication of the seized cultural goods. Two articles of the Treaty of Oliva were crucial to the efforts to recover them: VIII and IX. Article IX referred to bibliological resources, which stated:

⁷ See: Cz. Pilichowski, *Straty bibliotek i archiwów...*, pp. 458, 461; idem, *Z dziejów szwedzkich zaborów...*, p. 138; P. Marcinkowski, *Biblioteki wielkopolskie w XVIII wieku*, „Biblioteka” 2003, No. 7 (16), p. 13; D. Matelski, op. cit., p. 121; A. Szulc, R. Wilgosiewicz-Skutecka, op. cit., p. 10.

⁸ See: J. Zathę, A. Lewicka-Kamińska, L. Hajdukiewicz, *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*. Vol. 1: 1364 – 1775, Kraków 1966, pp. 282–286; M. Rożek, *Straty kulturalne i artystyczne Krakowa w okresie pierwszego najazdu szwedzkiego (1655–1657)*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1974, Vol. 36, No. 2, pp. 142–149.

⁹ See: Z. Mocarski, *Książka w Toruniu do roku 1793. Zarys dziejów*, [in:] *Dzieje Torunia. Praca zbiorowa z okazji 700-lecia miasta*, ed. by K. Tymieniecki, Toruń 1933, p. 437; Cz. Pilichowski, *Straty bibliotek i archiwów...*, p. 463; idem, *Z dziejów szwedzkich zaborów...*, p. 14.

¹⁰ See: *Historia Bydgoszczy do roku 1920*, ed. by M. Biskup, Vol. 1, Warszawa 1991, p. 291; Cz. Pilichowski, *Straty bibliotek i archiwów...*, pp. 463–464.

¹¹ See: Cz. Pilichowski, *Z dziejów szwedzkich zaborów...*, pp. 14–15; D. Matelski, op. cit., pp. 121–122.

¹² See: D. Matelski, op. cit., pp. 120–122.

Ze strony Szwedów będą również zwrócone wszystkie archiwa, akta publiczne, grodzkie, sądowe, wojskowe, kościelne, a także biblioteka królewska, które to rzeczy zostały wywiezione z Królestwa Polskiego i z Wielkiego Księstwa Litewskiego, i z których można także uzyskać odpis; a będzie to dokonane równocześnie z wymianą dokumentów ratyfikacyjnych lub najdalej trzech miesięcy od tej wymiany.¹³

[On the part of the Swedes, all archives, public, municipal, judicial, military and ecclesiastical records and the royal library, which have been removed from the Kingdom of Poland and from the Grand Duchy of Lithuania, and from which copies may also be obtained, shall also be returned; and this shall be done simultaneously with the exchange of the instruments of ratification, or at the latest three months after that exchange.]

What the Swedes failed to seize in the previous two wars they tried to appropriate during the third, which began in 1702 and lasted until 1709. On the orders of Charles XII, the Swedish troops plundered and transported beyond the Baltic Sea any archives, books, and other cultural goods they came across. Neither religious buildings nor secular castles, palaces, and manor houses were spared. Among the prey of the invaders were the archives and library in Lidzbark and the bishop's archive in Frombork.¹⁴ This final stage of the Polish-Swedish warfare ended with the Peace of Nystad, concluded on 10 September 1721, which Poland did not sign. The two countries also did not maintain diplomatic relations.

The three Polish-Swedish wars fought on Polish territory in the 17th and early 18th centuries inflicted enormous losses on the Polish-Lithuanian Commonwealth, both politically, economically, socially, demographically, and culturally. The scale of looting in the area of written culture is evidenced by the fact that the collections of 67 libraries and 16 archives were taken out of the country.¹⁵ A large part of these collections were completely destroyed, above all as a result of fires, whether it was the Royal Library in Stockholm (1697), the University Library in Turku (Åbo, 1827) or the Cathedral Library in Strängnäs (1864).¹⁶

Securing the possibility to take back looted cultural property in the Oliwa Treaty of 1660 was the right move on the part of the Polish negotiators. However, reality showed that the article on this issue remained dead in the

¹³ Cited after: S. Nahlik, op. cit., p. 144. See: też D. Matelski, op. cit., p. 123.

¹⁴ See: O. Walde, *Storheshidens litterära krigsbyten: en kulturhistorisk-bibliografisk studie*. Vol. 1, p. 80 and Vol. 2, Uppsala 1920, pp. 179–180, 464–465; Cz. Pilichowski, *Z dziejów szwedzkich zaborów...*, p. 143; H. Keferstein, *Biblioteka kapituły fromborskiej*, „Rocznik Olsztyński” 1981, Vol. 12–13, p. 56; D. Matelski, op. cit., p. 125.

¹⁵ See: D. Matelski, op. cit., p. 125.

¹⁶ See: Ibidem, s. 124–125; M. Juda, E. Teodorowicz-Hellman, *Polonika w bibliotece katedralnej w Strängnäs = The Polonica in the Library of Strängnäs Cathedral*, in cooperation with R. Lundgren, Stockholm 2011, pp. 15–16.

executive sphere. Although Gottfried von Schröer, appointed by the Republic to implement this point of the treaty, travelled to Sweden, he limited his search to materials handed over to him by Erik Larsson Runell (Palmskiöld), Secretary of the Royal Archives (Riksens archiwum, Riksakivet). These mainly included archives but constituted only a small part of what was exported beyond the Baltic. Jan III Sobieski tried to change this unfavourable situation by appointing Jakub Bernik to his parliamentary procession to Sweden in 1679–1682. The result of his search was the discovery of 63 items from the library of Sigismund II Augustus and 87 from the collection of Sigismund III Vasa, which the king included in his collection after bringing them to Poland.¹⁷

Further efforts to recover the looted library holdings were made by Józef Andrzej Załuski. During his travels to a number of European countries in 1730, he managed to establish close contacts with Ludvig Holberg in Copenhagen and with Eric Benzelius in Uppsala, and made efforts with the Swedish authorities to gain access to the so-called Polish collection in the Royal Library in Stockholm,¹⁸ however, it is difficult to say anything about the concrete effects of the actions taken by this patron of Polish science and culture, and even less about the returned books.

The resumption of diplomatic relations between Warsaw and Stockholm, which took place in 1788, provided an opportunity for the Polish side to take further revision steps. In December 1789, the Polish delegation asked the Swedish side to implement in full the provisions of Article IX of the Treaty of Oliva. In response, the Swedish Minister of Foreign Affairs (Kalinskollegium), Carl Wilhelm von Düben, stated that appropriate orders had been issued to „rzetelnego zbadania możliwości rewindykacji zbiorów polskich znajdujących się w posiadaniu Archiwum i Biblioteki Królewskiej”¹⁹ [‘fairly investigate the possibility of revindication of the Polish collections held by the Royal Archives and Library’]. In practice, however, this turned out to be impossible as the above institutions supposedly did not possess any of the documents referred to in the Polish note. The positive part of the Swedish response was the willingness to make the archive and library collections available for the purpose of making copies of the items they contained. With this document (a note of January 1790), the Swedes indicated that no revindication would take place; they only allowed the copies made to be taken to Poland. In addition, J.Ch. Albertrandi received letters of recommendation addressed to those who had their own

¹⁷ See: A. Birkenmajer, *Bernik Jakub*, [in:] *Polski Słownik Biograficzny*. Vol. 1: *Abakanowicz Abdank Bruno – Beynart Wojciech*, Kraków 1935, p. 465; Cz. Pilichowski, *Straty bibliotek i archiwów...*, pp. 475–476; D. Matelski, op. cit., p. 123.

¹⁸ See: *Ibidem*, p. 126.

¹⁹ Z. Anusik, op. cit., pp. 87–89.

archives and libraries, so that he could also carry out research there, with the proviso, however, that if *Polonica* was found in them, the Polish side would not seek their return. In addition to Stockholm, the MP also visited Skokloster, Uppsala, Västerå, Örebro, Vadstena and Helsingborg. J.Ch. Albertrandi's work resulted in several volumes of registers, source extracts, and copies from the local libraries and archives. These materials, after being brought to Poland, were included in the library of Stanisław August Poniatowski.²⁰ At present, the only confirmation of the royal librarian's Swedish achievements is a manuscript stored in the Czartoryski Library in Kraków.²¹

Other scholars who made expeditions to Sweden in the nineteenth century and expanded their knowledge of the Polish archives and library holdings there were: Karol Badecki, Eugeniusz Barwiński, Feliks Biernacki, Ludwik Birkenmajer, Aleksander Czołowski, Friedrich Hipler, Aleksander Hirschberg, Władysław Konopczyński, Józef Korzeniowski, Ludwig Prove, Aleksander Przeździecki, Waclaw Sobieski, and Eustachy Tyszkiewicz.

An extremely important undertaking was a scientific expedition to Sweden undertaken in 1911 by members of the Academy of Arts and Sciences in Kraków: E. Barwiński, L. Birkenmajer, and Jan Łoś. As a result of their queries, 451 manuscripts, 168 early printed books, and 11 books embossed in Hebrew on the territory of the former Republic of Poland were identified.²² The list they compiled, as well as a two-volume work by Otto Walde published in 1916–1920, formed the basis for a study of Polish books in Swedish collections in the interwar period and after World War II.²³ None of these, however, has covered the entire Polish written heritage held in Swedish collections. This opinion can also be applied to the kind of activities carried out after World War II. It seems that almost all the places where the book objects taken out of Poland are kept have been settled,²⁴ while as far as their complete registration

²⁰ See: Ibidem, pp. 85–89; D. Matelski, op. cit., p. 128.

²¹ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps No. 2418. Inter Suecicum, Complectens: I. Manuscriptos codices repertos et excerptos; II. Manuscriptos codices visos duntaxat et indicatos, nec no chartes palantes, manu aitoris exaratum 1800 anno in usum amici Thadei Czacki, pp. 115–226.

²² See: E. Barwiński, L. Birkenmajer, J. Łoś, *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności*, Kraków 1914.

²³ See: O. Walde, op. cit. See also: A. Birkenmajer, *Książka O. Waldego o szwedzkich zdobyczach bibliotecznych*, „Exlibris” 1924, No. 5, pp. 65–78.

²⁴ See also: E. Barwiński, L. Birkenmajer, J. Łoś, op. cit.; O. Walde, op. cit.; E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*. Vol. 1–2, Warszawa–Kraków 1926–1927; Cz. Pilichowski, *Polonika w Szwecji. Z dziejów książki polskiej w Szwecji*, „Sprawozdanie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1946, Vol. 13, pp. 9–12; idem, *Straty bibliotek i archiwów...*; idem, *Z dziejów szwedzkich...*; idem, *Nieznane polonika w bibliotekach szwedzkich*, Gdańsk 1962; E. Teodorowicz-Hellman [et al.], *Polonika w zbiorach Archiwum Narodowego Szwecji (Riksarkivet). Skoklostersamlingen*. Vol. 1, sci. ed. by A. Nowicka-Jeżowa, Warszawa 2006; *Polonica*

is concerned, there is still much to be investigated, not to mention in-depth historical, bibliological, literary, scientific, and other research.

In studies on the history of Polish written heritage, its full registration is of fundamental importance. The identification of old book resources allows to answer a whole range of questions concerning not only the history of book culture, including the book itself as a product of material and spiritual culture and a tool of social communication, but also issues of scientific, religious, cultural, and even political nature. It makes it possible to determine the degree to which Polish and foreign publishing institutions satisfy the reading needs of the Polish book user, the popularity of certain publishing houses, access to foreign publishing repertoire, the circulation of books in the local, national, and international dimension, the intellectual formation of certain circles, and many similar phenomena.

The authors' understanding of the term *Polonicum*, which has already been attempted many times, is of particular importance in this kind of work. Almost all Polish researchers of the history of books, authors of bibliographies and catalogues refer to the approach of Karol Estreicher, who in his bibliography set himself the task of covering all Polish writing and concerning Poland.²⁵ He therefore included works by Polish authors regardless of their place of publication, works in the Polish language regardless of their place of publication, texts by foreign authors about Poland or intended for Poles, and works related to Polish culture.

Kazimierz Piekarski, an ardent advocate of the principle of completeness of registration in relation to pre-1800 prints, added another important task to the bibliographer's work, the registration, at least in relation to the 16th century, of 'consumer *polonica*', by which he meant foreign books found in Polish collections. This is a postulate that is extremely difficult to implement, but publications of this type should, in the scholar's opinion, be taken into account in registration studies in relation to specific collections.

Alodia Kawecka-Gryczowa, an eminent expert and researcher in the history of old Polish printed books, put forward a proposal for a gradation of the meaning of the term *Polonicum*. She considered '*Polonicum sensu stricto*' to be prints published within the borders of the Polish state, texts by Polish authors

w Archiwum Narodowym Szwecji. *Kolekcja Skokloster i inne zbiory = Polonica in the Swedish National Archives. The Skokloster Collection and Other Materials*, ed. by A. Nowicka-Jeżowa, E. Teodorowicz-Hellman, Stockholm 2007; E. Teodorowicz-Hellman, *Najnowsze badania nad polonikami w Szwecji*, [in:] *Humanizm polski. Długie trwanie – tradycje – współczesność: (studia i materiały)*, ed. by A. Nowicka-Jeżowa, M. Cieński, Warszawa 2008–2009, pp. 503–514; E. Teodorowicz-Hellman, E. Westin Berg, *The Discovery of a Collection of Polonica at Skokloster Castle and the Process of Cataloguing the Collection = Odkrycie kolekcji poloników na zamku w Skokloster oraz prace nad skatalogowaniem zbioru*, [in:] M. Eder, «*The Polonica Collection*» from Skokloster Castle, Stockholm 2008, pp. 5–22; *A Unique Polish Collection from the Skokloster Castle Library = Unikalna polska kolekcja z biblioteki zamku Skokloster*, ed. by E. Teodorowicz-Hellman, Skokloster 2014.

²⁵ See: *Bibliografia polska*, compiled by K. i S. Estreicherowie, Vol. 8–34, Kraków 1882–1951.

published anywhere else, works in the Polish language and foreign works entirely devoted to Poland, and ‘incidental *Polonicum*’ to be works by foreign authors active in Poland and books loosely related to Polish matters, such as dedications to Poles in foreign prints.²⁶

It seems that in order to achieve the fullest possible research objectives in the registration of Polish written heritage, a broad understanding of the term *Polonicum* should be adopted – taking into account the proposals of K. Piekarski and A. Kawecka-Gryczowa.

The Uppsala University Library (Uppsala Universitetsbibliotek) was the place where a large part of the Polish written heritage seized by the Swedes ended up.²⁷ It is therefore not surprising that not only Polish but also Swedish and foreign researchers directed their attention there. The necessarily selective registration work carried out in the nineteenth and first half of the twentieth century was replaced by systematic explorations. Particularly noteworthy is the research of Józef Trypućko, which led to a complete knowledge of the stock of the Braniewo Jesuit book collection.²⁸ They also provide a certain point of reference for further such endeavours. Focussing on the provenance of individual items provided an opportunity to learn about the ways and stages of the formation of the Braniewo library, its donors, and collections which came to it from other book collections (ecclesiastical, municipal, and private). Other collections corresponding to the Braniewo Library are waiting for a similar full registration. The work on the reconstruction of the library of the Poznan Jesuits is also part of this current of research.²⁹

²⁶ See: M. Dembowska, *Ewolucja pojęcia bibliografii narodowej od Karola Estreichera do naszych czasów*, [in:] *Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera (1827–1908). Studia i rozprawy*, [ed. by R. Hennel], Kraków 1964, pp. 98–113; L. Ryllowa, *Exteriorica. Z problemów bibliografii narodowych*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1971, Vol. 7, pp. 161–179; H. Mieczkowska, «*Polonicum*» – *definicja pojęcia, zakres doboru materiału, zastosowanie w bibliografii*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2015, Vol. 9, pp. 21–30.

²⁷ See also article by Peter Sjökvist *Books from Poznań at Uppsala University Library*, published in this volume.

²⁸ See: J. Trypućko, *Polonica vetera Upsaliensia. Catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne des XVe, XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles conservés à la Bibliothèque de l’Université d’Uppsala*, Uppsala 1958; tenże, *Polska klosterbibliotek säsom svenska krigsbyten*, [in:] *Åldre svensk slavistik. Bidrag till ett symposium hållet i Uppsala 3–4 februari 1983*, red. S. Gustavsson, L. Lönnngren, Uppsala 1984, pp. 36–47; idem, *The Catalogue of the Book Collection of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala = Katalog księgozbioru Kolegium Jezuitów w Braniewie zachowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*. Vol. 1–3, extended and compl. by M. Spandowski, ed. by M. Spandowski, S. Szyller, Warszawa 2007.

²⁹ See also: J. Wiesiołowski, *O najstarszej bibliotece poznańskich jezuitów w świetle zachowanych w Szwecji katalogów bibliotecznych*, [in:] *Najstarsi dawni jezuiti*, ed. by J. Wiesiołowski, „Kronika Miasta Poznania” 1997, No. 4, pp. 126–134; A. Szulc, R. Wilgosiewicz-Skutecka, op. cit.; H. Grabowska, *Szwedzi a Polska, czyli o rodzimych księgozbiorach w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*, „Biblioteka” 2010, No. 14 (23), pp. 109–118.

Carolina Rediviva holds most of the works from M. Kopernik collection. They were used in researching the great astronomer's achievements by Ludwik and Aleksander Birkenmajer, and Paweł Czartoryski published a study devoted to his library, largely supplementing previous findings.³⁰ The queries carried out in Uppsala, in addition to assigning specific copies to the astronomer, have also made it possible to learn more about his scientific profile and the genesis of his fundamental discoveries.³¹ Further benefits of the study of M. Kopernik's output can be seen in the work on his handwritten notes on the pages of books.³²

Works from the collection of the Frombork canon were also found in the cathedral library at Strängnäs.³³ Research has shown that it also holds copies from the Braniewo Jesuit book collection (seven incunabula). However, the main part is made up of volumes of war booty seized by Swedish troops in Olomouc. It is therefore worthwhile to search for Polish books in centres where not only books from Poland, but also those from neighbouring countries were found, especially as unique and rare prints can be found.³⁴ Such queries also provide an opportunity to study the presence of Polish books in foreign collections.

The exploration of Swedish book collections was also essential in the reconstruction of the Polish monarchical book collections of the Vasa dynasty and the 'monument of Renaissance culture', the library of Sigismund II Augustus.³⁵ This could only be achieved through work in libraries in Linköping (Stiftsoch Landsbiblioteket), Lund (Universitetsbiblioteket), Östersund (Jämlands Läns Biblioteket), Skokloster (Slottsbiblioteket), Stockholm (Kungliga Biblioteket), Uppsala (Universitetsbibliotek) and Västrås (Stadsbibliotek). It seems that further queries in other centres may yield the following additions, which will provide even more in-depth knowledge of book culture in the circle of the

³⁰ On M. Kopernik's library see: L. Jarzębowski, *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, Toruń 1971; A. L.-K. [Anna Lewicka-Kamińska], *Uppsalaki księgozbiór Mikołaja Kopernika w Polsce*, „Roczniki Biblioteczne” 1975, Vol. 19, No. 3–4, pp. 835–836; P. Czartoryski, *The Library of Copernicus*, [in:] *Science and history: studies in honor of Edward Rosen*, ed. by E. Hilfstein, P. Czartoryski, F.D. Grande, [Wrocław] 1978, pp. 355–396.

³¹ See: G. Rosińska, *Krakowski księgozbiór Mikołaja Kopernika w kodeksach «Copernicana 4» i «Coper – nicana 6» Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsalii*, „Res Historica” 2002, No. 13, pp. 105–123.

³² See: *Zapiski Mikołaja Kopernika w drukach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej «Hosianum» w Olsztynie*, ed. by rev. T. Garwoliński, Olsztyn 2016.

³³ See: M. Juda, E. Teodorowicz-Hellman, op. cit., No. 55, 116.

³⁴ See: Ibidem, pp. 51–52.

³⁵ See: I. Komasa, *Stan badań nad księgozbiórami Wazów*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiórami Historycznymi” 1992, Vol. 12, pp. 123–136; eadem, *Zachowane egzemplarze z bibliotek polskich Wazów*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiórami Historycznymi” 1993, Vol. 15, pp. 85–119; eadem, *Próba rekonstrukcji księgozbiórów polskich Wazów*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiórami Historycznymi. Bibliologia dyscypliną integrującą”, special volume 1993, pp. 161–170; eadem, *Książka na dworach Wazów w Polsce*, Wrocław 1994; eadem, *Jan III Sobieski – miłośnik ksiąg*, Wrocław 1982, p. 76; A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988.

Polish royal court. This research also shows that when reconstructing historical book collections of this kind (and with this kind of history), queries in many institutions are necessary including those to which copies may have found their way as a result of book auction sales in the years 1705–1810.³⁶

Among the best-known and best-researched collections are the Polonica stored at Skokloster Castle. The book collection, which has been intact since the 17th century, contains books published in the 16th and 17th centuries, which were seized during the Polish-Swedish military campaigns.³⁷ From the catalogues compiled by Maciej Eder, it is known that many unique and rare prints are hidden there.³⁸ The study of a part of the collection called *Skoklostersamlingen*, transferred to the Swedish National Archives (Riksarkivet) in 1892, has also been of considerable research benefit. Not only historical archival sources were discovered there, but also unknown literary texts, which became the subject of editing and joined the Polish literary heritage.³⁹ Presumably adequate results can be expected from further archival and library queries, as Swedish books, archives and museums as well as private collections contain many texts, manuscripts and prints, which are referred to as *Polonica*,⁴⁰ and not all of them have been registered and studied.

Previous studies of bibliological Polonica in Sweden have resulted both in the registration of a significant proportion of them and in work on reconstructing the book collections of their original owners, and have provided much valuable material for research into the history of bookbinding in former Poland and beyond. Many of the seized volumes (e.g. from the royal libraries of Sigismund II Augustus and the Polish monarchs of the Vasa dynasty) have

³⁶ See: E. Teodorowicz-Hellman, E. Westin-Berg, op. cit., p. 15.

³⁷ See: Ibidem, p. 15.

³⁸ See: M. Eder, op. cit., pp. 111–112; *Polonica ze zbiorów Zamku Skokloster. Katalog*, compil. by M. Eder with cooperation of E. Westin-Berg, sci. ed. by D. Chemperek, Warszawa 2008, pp. 174–176.

³⁹ See: S. Niemojewski, *Diariusz drogi spisanej i różnych przypadków pociesznych i żalonych prowadząc córkę Jerzego Mniszka, Marynę, Dymitrowi Iwanowiczowi w roku 1606*, published by R. Krzywy, sci. ed. by A. Nowicka-Jeżowa, Warszawa 2006; *Pamiętka rycerstwa sarmackiego i senatorów Obojga Narodów przy żalosej śmierci Jana Karola Chodkiewicza. Ze zbiorów rękopiśmiennych poloników Archiwum Narodowego Szwecji Skoklostersamlingen*, publ. by D. Chemperek, sci. ed. by A. Nowicka-Jeżowa, Warszawa 2006; *Sprawa smoleńska. Z literatury okolicznościowej pierwszej połowy XVII wieku. Ze zbiorów Archiwum Narodowego Szwecji Skoklostersamlingen*, published from manuscript by M.M. Kacprzak, sci. ed. by A. Nowicka-Jeżowa, Warszawa 2006; *Polska siedemnastowieczna literatura okolicznościowa ze zbiorów Zamku Skokloster*, publ. and compil. by S. Baczewski, sci. ed. by D. Chemperek, J.S. Gruchała, Warszawa 2009. Other activities in this range see: E. Teodorowicz-Hellman, *Polonica w świetle dyskusji nad europejskim dziedzictwem kulturowym. Zbiory archiwalne i biblioteczne*, [in:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*. Vol. 2, sci. ed. by W. Walczak and K. Łopatecki, Białystok 2010, pp. 167–180; eadem, *Polonica ze zbiorów bibliotecznych Carla Gustafa Wrangla jako przedmiot najnowszych badań*, „Pamiętnik Literacki” 2010, Vol. 101, No. 2, pp. 207–214.

⁴⁰ See: E. Teodorowicz-Hellman, E. Westin-Berg, op. cit., p. 12.

bindings of Polish provenance,⁴¹ but a significant proportion of the works were supplied with covers in foreign bookbinding workshops. The material used for the bindings, their artistic dimension and the superexlibris they bear provide valuable clues for research not only into the condition of Polish and foreign bookbinding, but also into the bibliophilic interests of the owners of individual books and entire collections.⁴² The historiography of Polish old bookbinding has many gaps. Therefore, it is worth enriching the source material with objects stored in Sweden to fill these gaps, and perhaps returning to the proposal made by A. Birkenmajer to register and catalogue monumental bookbindings (this is, after all, an important part of bibliological research).⁴³

Swedish libraries also conceal Polish sources for research into the history of music in the former Polish-Lithuanian Commonwealth. The discovery of scores of Polish dances from the repertoire of the court band of Sigismund III Vasa has significantly enriched the existing knowledge in this area and is an incentive for further research of this kind.⁴⁴

The studies of Polish and foreign scholars on bibliological *Polonica* remaining in Swedish library resources not only contributed to the identification and registration of these documents but also provided a lot of very valuable source material for the history of book culture in the former Polish-Lithuanian Commonwealth. There is no doubt that it is worth continuing these studies, which fill in the gaps in the state of research to date because of the value of these considerations for expanding our knowledge not only of the intellectual and literary culture but also of the musical culture of the areas in which the libraries seized by the Swedes functioned and because of the owners of the individual collections.

⁴¹ See: A. Kawecka-Gryczowa, op. cit., pp. 91–113; I. Komasa, *Książka na dworach...*, pp. 215–233.

⁴² See also: S. Rybandt, *Księgozbiór prymasa Stanisława Karnkowskiego. Źródło do badań nad kulturą umysłową dostojnika kościelnego XVI w.*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiórami Historycznymi” 1991, Vol. 13, p. 126. In this context, research into the terminology of ancient binding is important. Studies in this area are being carried out as part of the „Leksykon oprawozdawczy” [‘Lexicon of Binding’] project by Elżbieta Pokorzyńska and Arkadiusz Wagner, see: *Zwycięskie projekty w Programie Rozwoju Humanistyki*, [online] <http://www.ukw.edu.pl/strona/aktualnosci/archiwum/24364/zwycieskieprojektynprh> [accessed 16.10.2017].

⁴³ See: A. Birkenmajer, *W sprawie rejestracji i katalogowania opraw zabytkowych*, [in:] idem, *Studia bibliologiczne*, ed. by H. Więckowska and A. Birkenmajer, Wrocław 1975, pp. 165–180.

⁴⁴ See: E. Teodorowicz-Hellman, *Polonica w Szwecji. Partytura tańców polskich z uroczystości koronacyjnych Zygmunta III Wazy w Uppsali oraz Polonica z Biblioteki Diecezjalnej w Västreås*, [in:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*. Vol. 6, sci. ed. by K. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2013, pp. 181–191; K. Hedell, A. Nowicka-Jeżowa, B. Przybyszewska-Jarmińska, E. Teodorowicz-Hellman, *Polonica muzyczne w Szwecji. Cztery tańce z repertuaru dworskiej kapeli Zygmunta III Wazy = Musical Polonica in Sweden. Four Dances from the repertoire of Sigismund III Vasa’s Musical Ensemble*, Stockholm 2014. about music at the courts of the Polish Vasa dynasty see: B. Przybyszewska-Jarmińska, *Muzyczne dwory polskich Wazów*, Warszawa 2007.

Streszczenie

Kolekcje polskiego dziedzictwa piśmienniczego najpoważniej ucierpiały w trakcie wojen polsko-szwedzkich w XVII i na początku XVIII w. Podczas każdej z trzech kampanii wojennych Szwedzi grabili i wywozili za Bałtyk polskie biblioteki kościelne (klasztorne, katedralne, kapitulne) oraz świeckie, w tym księgozbiory królów polskich (Zygmunta II Augusta i Zygmunta III Wazy). W oliwskim traktacie pokojowym z 1660 r. strona polsko-litewska zadbała o zapis zapewniający zwrot zagarniętych dóbr kultury Rzeczypospolitej Obojga Narodów, ale nie znalazł on praktycznej realizacji. Przed polskimi badaczami stało więc zadanie poszukiwania i rejestracji poloników przechowywanych w zbiorach szwedzkich. Działania prowadzone w tym zakresie w XIX, XX i XXI w. pokazały bogactwo, różnorodność i wartość ksiąg należących do polskiego dziedzictwa piśmienniczego, ale objęły one tylko pewną jego część. Istnieje zatem potrzeba dalszych tego rodzaju badań, które pozwolą na bardziej pogłębione poznanie różnych aspektów dziejów kultury książki w Polsce. Studia te będą też istotnym wkładem do rozważań historyczno-bibliologicznych, literaturoznawczych, naukoznawczych, muzykologicznych i innych.

Słowa kluczowe: bibliologia – bibliologia historyczna – księgozbiory historyczne – polo – nika w Szwecji – rejestracja – katalog.

Summary

On the need for further research on bibliological *Polonica* in Sweden

The most serious losses in Polish written heritage occurred during the Polish-Swedish wars in the seventeenth and early eighteenth centuries. During each of the three war campaigns the Swedes plundered and took out to Sweden the Polish church (monastery, cathedral or capitular) libraries as well as secular ones, including book collections belonging to Polish kings (Sigismund II Augustus and Sigismund III Vasa). Owing to the Polish endeavors, the 1660 Peace of Oliwa contained a clause that ensured the return of the seized Polish cultural assets but it was not implemented in practice. Consequently, the Polish scholars faced the task of seeking and registering the Polish possessions kept in Swedish book collections. The measures undertaken in this area in the nineteenth, twentieth and twenty-first centuries showed the wealth, diversity and value of the books belonging to Polish written heritage but they covered only a part of it. It is therefore necessary to continue research of this kind, which will enable more thorough knowledge of different aspects of the history of book culture in Poland. They will be also a significant source for historical-bibliological, literature-science, science of science, and similar studies.

Keywords: Bibliology – historical bibliology – historical book collections – *Polonica* – book collections – Sweden – registration – catalog.